

- 10. Макконелл К. Р., Брю С. Л.** Экономикс: принципы, проблемы и политика / Пер. с англ. – 11-е изд. – К.: Хагар – Демос, 1993. – 785 с.
- 11. Маркс К.** Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала. – М.: Политиздат, 1983. – С. 157 – 160.
- 12. Маршалл А.** Принципы экономической науки / Пер. с англ. – Т. 1. – М.: Изд. группа «Прогресс», 1993. – 60 с.
- 13. Миль Дж. С.** Основы политической экономии. Т. 1, 2, 3. – М.: Прогресс, 1980. – 626 с.
- 14. Немцов В. Д.** Стратегический менеджмент: Навч. посібник / В. Д. Немцов, Л. Є. Довгань. – К.: ТОВ «УВПК «ЕксОб», 2001. – 560 с.
- 15. Опарін В. М.** Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення // Вісник НБУ. – 2000. – № 5. – С. 11.
- 16. Павлова В. А.** Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення: монографія. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2006. – С. 37.
- 17. Питерс Т.** В поисках эффективного управления / Питерс Т., Уотермен Р. – М., 1986. – С. 83.
- 18. Пойда-Носик Н. Н., Грабарчук С. С.** Фінансові ресурси підприємства // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 96 – 103.
- 19. Попов С. А.** Стратегическое управление: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». Модуль 4. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 344 с.
- 20.** Пять взглядов на стратегию достижения лидерства на рынке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // mhtml:file//A\ Management_com_ua
- 21. Рясних Е. Г.** Основы финансового менеджмента: Навч. посібник. – К.: Скарби, 2003. – 238 с.
- 22. Самуельсон П.** Экономика: Підручник. – Львів: Світ, 1993. – 493 с.
- 23. Сміт А.** Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. – К.: Port-Royal, 2011. – 684.
- 24. Тарнавська Н. П.** Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 570 с.
- 25.** Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства [монографія] / За заг. ред. д-ра екон. наук, професора Іванова Ю. Б., д-ра екон. наук, професора Тищенка О. М. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 384 с.
- 26. Фатхутдинов Р. А.** Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 312 с.
- 27.** Финансы / Под ред. В. М. Родионовой. – М.: Финансы и статистика. – 1995. – С. 125.
- 28. Хикс Дж. Р.** Стоимость и капитал / Пер. с англ.; [Общ. ред. и вступ. ст. Р. М. Энтова]. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – 488 с.
- 29. Шерда А. В.** Основы менеджмента: Уч. пособие. – К.: Т-во «Знання», 1998. – 512 с.
- 30. Porter Michael E.** Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance. – New York: The Free Press, 1992. – 557 p.

УДК 330.341.2

РОЛЬ ІНСТИТУТІВ РОЗВИТКУ В ПРОЦЕСІ СОЦІОМЕНТАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

КОРНІВСЬКА В. О.

кандидат економічних наук

Київ

У сучасних умовах важливою складовою державної політики в Україні повинно стати створення інститутів розвитку як джерела економічної модернізації та відправної точки глибоких інновацій соціоінституційного характеру, виражених відновленням систем взаємодії в українському суспільстві та його консолідацією.

Метою статті є дослідження соціоінституційних диспропорцій українського суспільства та обґрунтування ролі інститутів розвитку в процесі їх подолання та модернізації українського соціоінституційного простору.

Сучасне українське суспільство – це суспільство переважного роз'єднання та сегментування. Економічний суверенітет нашої країни, як доводить д. е. н. Гриценко А. А., ми формували через заперечення, подолання залежності. Тому в процесі побудови незалежності України ми отримали її редуциований варіант, заснований не на внутрішніх якостях нашої економіки, а на бажанні бути «незалежними від», на бажанні виокреми-

тися з старої радянської системи взаємодії, роз'єднатися з нею.

Українське суспільство етнічно, культурно та регіонально-економічно поділяється на Схід, Захід та Центр, причому такий поділ укорінює соціоінституційні та цивілізаційні протиріччя, що поглиблюються фінансово-інвестиційними викривленнями політичного характеру (підтримка Сходу чи Заходу залежно від політичного циклу). *Існування такого поділу обумовлює ментальний розділ і значні соціоінституційні бар'єри.*

Поглиблення проблем зростаючої соціальної нерівності в Україні приймає не просто характер соціально-структурного дисбалансу, у сучасних умовах воно стає фактором погіршення безпеки країни, роз'єднуючи людей не тільки економічно, але в першу чергу – соціокультурно та ментально; що в умовах зростаючої соціальної активності української молоді (її представники більшою мірою орієнтовані на демократичність, громадський контроль, участь у прийнятті рішень [1]) може стати фактором соціальних конфліктів та організованого масового протесту. За даними опитування Центру Разумкова, у грудні 2011 року 52% респондентів були готові прийняти участь у акціях протесту.

Значною проблемою фінансово-економічного та соціо-культурного характеру стають *глибокі дисбаланси*

та роз'єднання між реальним та фінансовим сектором економіки України. Доктор економічних наук Шинарук Л. В. доводить випереджальний розвиток фінансової діяльності, яка, незважаючи на кризові тенденції, вкорінює свій статус у структурі економіки України, поглиблюючи її диспропорційність. Але це не єдине викривлення, проблема розшарування доходів населення, отриманих у фінансовому та нефінансовому секторі, вкорінює уявлення про фінансовий ринок як про найбажаніший сектор професійної реалізації [2]. Так, за даними Держкомстату України, фінансова діяльність лишається однією з найпривабливіших галузей з точки зору оплати діяльності (табл. 1).

При цьому, як вважає українське населення, професійна реалізація є найуспішнішою при отриманні юридичної та економічної освіти [3] (на які створює попит саме фінансова діяльність). Хоча дослідження було проведене в 2006 році, у сучасних умовах ситуація на ринку праці не змінила думки українців: фахівці з фінансово-

економічних напрямків діяльності отримують значні переваги в оплаті праці, порівняно з представниками виробничих професій (наприклад, як повідомляє Дослідницький центр рекрутингового порталу Superjob.ua [4], оператори верстатів з ЧПУ певного профілю: листозгинальних, фрезерувальних або токарних, з досвідом роботи не менше 2 років в Києві можуть претендувати на дохід до 5000 гривень; ризик-менеджер з досвідом роботи 2 роки може отримувати 8000 гривень) [5].

Це глибоке соціоментальне викривлення: у сучасних умовах Україна являє собою не високорозвинену постіндустріальну країну, в якій переважають галузі сфери послуг, що створюють попит на спеціалістів економічної та юридичної освіти, а є транс-кризовою індустріальною країною на шляху до подолання кризових тенденцій, до впровадження відновлювальних процесів та переходу до інноваційно-інвестиційного розвитку, що потребує спеціалістів професій, пов'язаних із виробництвом. В умовах необхідності запуску модернізаційних проце-

Таблиця 1

**Середньомісячна номінальна заробітна плата за видами економічної діяльності у 2011 р.
(у розрахунку на одного штатного працівника, грн)**

Вид діяльності	Січень – лютий	Січень – березень	Січень – квітень	Січень – травень	Січень – червень	Січень – липень	Січень – серпень	Січень – вересень	Січень – жовтень	Січень – листопад
Усього	3498	3640	3709	3743	3798	3857	3880	3903	3924	3943
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	4456	5410	4976	4910	4735	4668	4712	4749	:1	:1
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	2464	2693	2749	2766	2875	2947	3032	3144	3152	3162
Рибальство, рибництво	1559	1818	1909	2039	2189	2300	2342	2322	2356	2388
Промисловість	3336	3477	3513	3553	3590	3641	3676	3707	3736	3756
Добувна промисловість	8461	8708	8707	8948	8971	9087	9278	9360	9356	9388
Переробна промисловість	3126	3255	3300	3334	3365	3419	3454	3487	3515	3537
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	4071	4272	4269	4328	4398	4435	4462	4479	4511	4519
Будівництво	2057	2156	2172	2214	2260	2326	2348	2400	2456	2485
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого житку	3297	3454	3528	3545	3565	3613	3635	3643	3658	3668
Діяльність готелів та ресторанів	2012	2076	2104	2144	2162	2159	2174	2185	2191	2203
Діяльність транспорту та зв'язку	3827	3980	4213	4199	4204	4229	4238	4252	4265	4278
Фінансова діяльність	7258	7591	7689	7720	7662	7756	7741	7724	7742	7746
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	3677	3824	3877	3894	3958	4041	4063	4099	4115	4125
Державне управління	4614	4701	4791	4907	5104	5281	5426	5447	5486	5586
Освіта	2584	2676	2703	2753	2865	2898	2869	2895	2911	2923
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2043	2097	2141	2179	2302	2325	2317	2349	2369	2382
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	3010	3119	3153	3197	3258	3290	3295	3316	3332	3353

¹ Дані не наведено через високий рівень коефіцієнта варіації.

Джерело: Державний комітет статистики України // Електронний ресурс. – Доступний з : <http://www.gorstat.kiev.ua/p.php3?c=1140&lang=1>

сів абсолютно необхідним є переформатування соціальних уявлень та установок українців, «потрібно формування нової соціальної структури суспільства ... Ці люди повинні рекрутуватися із середовища виробничників, інженерів, учених, викладачів, мислителів ... завдання держави й ідеології – сформулювати нові конструкції, ідеали і смисли, напрям на творення матеріальних цінностей, повагу до людини праці, прагнення до чесності і до справедливості» [6].

На жаль, у сучасних соціоінституційних умовах України, звертаючись до проблематики «професія – суспільний статус», можна побачити не одне глибинне викривлення ментального характеру: так, довірою найвищого рівня, на думку українців, можуть користуватися вчителі та священнослужителі, яким, за результатами досліджень Центру Разумкова [7], повністю довіряють 26,4% та 26,6% опитаних, при цьому як з економічної точки зору, так і з точки зору професійної реалізації, ці професії не можна назвати бажаними. Інакше кажучи, суспільство довіряє представникам певних професій, але воно «не виражає своєї довіри» в матеріальному контексті.

Наведений приклад демонструє істотну деформацію соціоінституційного характеру: *роз'єднання та протиставлення економічної ефективності та довіри*, причому воно є глибинним, оскільки отримане українським суспільством ще з радянський часів, але якщо раніше ця проблема згладжувалася та мінімізувалася ідеологічним шляхом (усі професії значущі), то в сучасних умовах вона загострюється та виходить на поверхню економічних явищ. У проблемі протиставлення економічної ефективності та довіри є й зворотний бік: чи можна довіряти та відповідально взаємодіяти з представниками великого бізнесу, результати економічної ефективності яких є найвищими? – саме це невирішене питання може провокувати опортуністичну поведінку населення. Отже, системи взаємодії в українському суспільстві деформовані та викривлені, що зумовлено переваженням опортуністичних мотивацій.

Таких висновків доходять також і представники західної бізнес-спільноти, що намагаються реалізувати бізнес-проекти в реальному секторі та сільському господарстві. Серед основних негативних моментів реалізації проектів в Україні вказуються не тільки нормативні та економічні диспропорції, але й соціоінституційні та ментальні. Наприклад, данський інвестиційний фонд для Центральної та Східної Європи серед основних ризиків бізнес-діяльності в Україні називає не тільки слабкість державних інститутів, відсутність реформування, нестабільність законодавства, нестабільність його трактування та використання, системну корупцію, бюрократію, негативний імідж країни в засобах масової інформації, але й середню кваліфікацію професіонала та низьку дисципліну. Поточну ситуацію діяльності фонду в Україні в 2010 році представники характеризували як «розгубленість менеджерів», та відсутність зацікавленості в подальшій діяльності на Україні через негативний досвід роботи в нашій країні [8]. Розгубленість базувалася насамперед на неможливості українського населення адекватно реагувати на інноваційні підходи в

адмініструванні та в практичній реалізації проектів, на опортуністичній поведінці та переваженні індивідуалістичних мотивацій. У цьому контексті слід усвідомлювати, що проблема полягала головним чином не тільки в неприйнятті українським населенням інноваційних підходів, що пропонувати данські менеджери, а в загальному нерозумінні та відсутності бажання зрозуміти контрагента у зв'язку з особливим соціоінституційним кліматом українського суспільства, побудованим на роз'єднанні та сегментуванні.

Процеси роз'єднання українського суспільства все більше вкорінюються не тільки в регіональному, економічному, професійному контексті, але й переходять на мікрорівень – рівень сімей. Так, на сучасному етапі в результаті зростання трудової міграції характерним стає роз'єднання родин, що приймає катастрофічний характер на заході України через заробітчанство жінок в європейських країнах. Масова еміграція молодих спеціалістів в країни Європи в пошуках роботи лишає батьків їх піклування та поглиблює роз'єднання та соціальні дисбаланси в українському суспільстві.

Подолання вказаних диспропорцій потребує соціоінституційних інновацій для забезпечення консолідації українського суспільства шляхом усунення викривлень соціоінституційного та ментального характеру. Поставлену ціль може бути досягнуто в процесі реалізації проектів в рамках інститутів розвитку.

По-перше, слід усвідомлювати, що показники еміграції та трудової міграції українського населення свідчать не тільки про зростаючі проблеми демографічного та економічного характеру (за даними групи Всесвітнього банку з оцінки перспектив розвитку, станом на 2010 рік кількість емігрантів склала 6563,1 тис. осіб [9]), але й про зрушення в настроях, оскільки українці стають все більше схильними до активних дій в пошуках кращого власного економічного та соціального становища. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень, на сьогоднішній день покинути Україну в цілях пошуку роботи бажають 56% молоді у віці від 16 до 26 років, але при цьому опитування дітей трудових мігрантів з приводу їх схильності до підприємницької діяльності показало, що рівень установок на зайняття підприємницькою діяльністю в Україні у них значно вищий, ніж за кордоном [10]. Отже настрої такі, що навіть мінімальні позитивні зрушення в системі взаємодії держава – бізнес – суспільство було б сприйняте економічно активним населенням як призив до дій.

Є думка, що фактором ефективної органічної модернізації (модернізації, яка реалізується в умовах ефективної взаємодії та взаємної підтримки держави – бізнесу – суспільства) є соціальний пласт людей, які «кровно зацікавлені в національно орієнтованій модернізації... цих людей ніяк неможна звинуватити в архаїчності, вони активно використовують Інтернет, вони виїжджають за кордон, в тому числі в пошуках рішень для свого бізнесу; вони частіше, чим великі компанії використовують інновації в бізнесі... Ця категорія громадян розвиває сучасні технології освіти, приватну медицину, намагається займатися актуальним містобу-

дуванням, модернізацією сільського господарства та ін. Вони щільно пов'язані зі своєю територією проживання або за рахунок власності, або за рахунок раціонального розуміння, що їх ніде більше не чекають, або за рахунок ірраціональної любові до батьківщини. Цей шар кровно зацікавлений у стратегічному розвитку саме національного господарства, з тим щоб їх діяльність була більш захищеною і більш ефективною. Їх можна назвати «новими ґрунтівниками». Вони ... є природною базою органічної модернізації» [11]. У цьому контексті важливим відображенням настроїв українців є ставлення до незалежності країни, яке, незважаючи на економічні труднощі, розчарування у діях влади, негативну оцінку суспільних тенденцій в нашій країні та невизначені очікування, є наріжним фактором можливого економічного відновлення: починаючи з липня 2008 року, прагнення незалежності в українців стабільно зростає, і воно знаходиться поза межами політичного циклу (табл. 2).

Таблиця 2

Якби референдум щодо проголошення державної незалежності України відбувся сьогодні, то як би Ви на ньому проголосували? (динаміка, 2001 – 2011 рр.)

Період	Підтримав би незалежність України	Не підтримав би незалежність України	Не брав би участі в референдумі / Важко відповісти
Серпень 2011	62,8	18,3	18,9
Серпень 2010	59,1	21,1	19,8
Липень 2009	52,2	25,1	22,6
Серпень 2008	52,1	22,2	25,6
Липень 2008	50,3	25,0	24,7
Липень 2006	58,8	20,1	21,1
Серпень 2005	59,5	19,6	20,9
Липень 2004	53,1	27,6	19,3
Серпень 2003	46,5	29,8	23,7
Серпень 2002	48,8	33,9	17,3
Серпень 2001	51,3	29,2	19,5

Джерело: результати опитувань Центру Разумкова. – Електронний ресурс. – Доступний з: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=320

Якщо ці тенденції поєднати із бажанням молоді здійснювати підприємницьку діяльність в Україні, то це може стати важливим соціоментальним фактором посткризового відновлення: українці готові активно діяти на шляху покращення власного економічного становища та становища своєї країни.

Тому саме в сучасних умовах держава повинна переходити до активних дій щодо створення інститутів розвитку, оскільки саме вони можуть стати не тільки джерелом економічної модернізації, вони можуть стати відправною точкою глибоких інновацій соціоінституційного характеру, виражених відновленням систем взаємодії в українському суспільстві та його консолідації. У рамках інститутів розвитку в трикутнику

ку взаємодії держава – бізнес – суспільство всі учасники процесу отримують мотивації співробітництва через реалізацію проектного підходу: держава знаходить інвестиційні ресурси для економічного відновлення та модернізації, одночасно реалізуючи інституційну модернізацію та забезпечуючи основи довгострокового економічного зростання; суспільство отримує необхідні колективні блага соціального, інфраструктурного, культурного та інноваційного значення; бізнес отримує фінансово-економічні, адміністративні та правові мотивації для реалізації проектів довгострокового економічного та соціального змісту.

Слід усвідомлювати, що реанімація систем взаємодії в українському суспільстві в сучасних умовах буде відігравати наріжну роль в процесі реалізації інноваційної стратегії. Так, результати міжнародного дослідження в сфері інновацій компанії General Electric, представлених в щорічному докладі Global Innovation Barometer 2012 – Глобальний інноваційний барометр, показують, що в світі формується нова інноваційна модель, заснована на взаємодії та співробітництві – 86% керівників компаній, що взяло участь в опитуванні, вважають, що партнерство – важлива складова нової моделі інноваційності. Тому в сучасних умовах ми наполягаємо на необхідності відродження систем співробітництва в українському суспільстві, на створенні ґрунту для консолідації суспільства в цілях соціоментальної модернізації як важливої складової модернізації українського інституційно-економічного простору. Вказані цілі будуть реалізовані в процесі запуску проектів в рамках інститутів розвитку.

Крім загальноприйнятих принципів організації інституту розвитку, апробованих в світовій практиці [12], в українському соціоінституційному середовищі слід дотримуватися таких принципів створення інститутів розвитку та ініціювання і запровадження проектів:

- для надання глибокого змістовного навантаження діяльності інститутів розвитку в цілях забезпечення суспільної підтримки їх кількість повинна бути строго обмеженою, для цього має бути створено єдиний універсальний банк розвитку; в соціоінституційних та ментальних умовах українського суспільства вбачається більш ефективним використання універсального підходу до підтримки проектів. Виборча підтримка окремих підприємств, галузей, регіонів у межах спеціалізованих інститутів розвитку представляється для суспільства як результат діяльності лобістів або реалізації корупційних схем, тому навряд чи отримує необхідну суспільну підтримку;

- функціонування універсального банку розвитку на базі існуючих банківських установ повністю виключається, він повинний бути знов створеним. Аргументація: основна функція фінансових ринків – збір інформації та оцінка проектів і фірм з тим, щоб забезпечити рух фондів в напрямку їх найбільш ефективного використання. Якщо інформація викривлена, то це стає неможливим і створюються основи для спекуляцій [13, с. 48]. На жаль, існуючі українські фінансові установи функціонують на основі асиметричності інформації в умовах постійно відтворюваних спекуляцій, які повинні бути

повністю виключеними в процесі реалізації проектів в рамках інституту розвитку;

– діяльність інституту розвитку повинна будуватись на основі індикативних планів не тільки для створення стратегічних орієнтирів, але й для налагоджування діалогу між державою та суспільством [13, с. 177];

– у процесі розробки механізмів функціонування інституту розвитку слід прийняти до уваги наріжну необхідність відновлення фінансово-інвестиційної взаємодії між державою та населенням шляхом емісії облігацій державного займу та їх реалізації населенню через інститут розвитку;

– у теорії реформ є важливе положення: за інших рівних умов починати потрібно з більш інформативної та менш витратної реформи [13, с. 166]. Що стосується інституту розвитку, то держава повинна усвідомлювати, що залучення інвесторів до проектів в рамках інституту розвитку також буде засноване на цьому правилі, а саме – оптимальна інформативність та прозорість механізмів державно-приватного партнерства і невеликі витрати приватних інвесторів (значно менші, ніж державні) для створення прецедентів активної інвестиційної ролі держави та підвищення довіри інвесторів. При цьому абсолютно необхідними є сигнали уряду, що підтверджують активну інвестиційну зацікавленість у проектах, тобто відповідне інформаційне та ідеологічне поле;

– ефективним вбачається впровадження проектів на стику територій із залученням проектного підходу за прикладом ЄС, пріоритетна реалізації проектів в місцях найбільшої міграції українського населення;

– паралельно з реалізацією проектів у рамках інституту розвитку абсолютно необхідним є запуск проектів, спрямованих не тільки на економічну модернізацію, але й соціальну, засновану на трансформації уявлень суспільства про наміри та прагнення держави. Прикладом може стати реалізація соціальних програм в Латинській Америці (багатьма урядами виконуються масштабні гуманітарні програми, в регіоні активно створюються медичні навчальні заклади за прикладом кубинської моделі, що вважається найкращою у світі, оскільки є соціально-орієнтованою. Було проведено програму «Диво», що надала можливості відновити зір у більше ніж 2 млн людей по всій Латинській Америці);

– виключно необхідним є одночасне із запуском роботи інституту розвитку відкриття гуманітарних програм з популяризації фінансової культури, інноваційної культури, наукового знання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Балакірева О. М.** Соціальні настрої населення. Виступ на засіданні круглого столу «2025 рік: нові демографічні виклики для України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/arhiv/Balakireva_stil.ppt

2. **Корнівська В. О.** Інститут ликвидности в условиях глобальной унификации // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2009. – С. 63 – 68.

3. Результати опитувань Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=264

4. Дослідницький центр рекрутингового порталу Superjob.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.superjob.ua/research/articles/50457/operator-stankov-schpu/>

5. Дослідницький центр рекрутингового порталу Superjob.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.superjob.ua/research/articles/50460/risk-menedzher/>

6. **Фомин Д.** Конец воображаемого постсоветского благополучия / Фомин Д., Ханин Г. // Свободная мысль. – 2009. – № 4. – С. 25.

7. Джерело: Результати досліджень Центру Разумкова, проведених в 2006 році // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=254

8. Инвестиционный климат в Украине: взгляд датского инвестиционного фонда для Центральной и Восточной Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dagda.com.ua/content/userfiles/FFS2010/Spk_Prez/Parkhomchuk_ffs2010.pdf

9. **Талалай Н.** Люди на экспорт // Weekly.ua – 2012. – № 2-3/ – С. 27.

10. **Талалай Н.** Половина украинской молодежи мечтает уехать из страны // Weekly.ua – 2012. – № 2-3. – С. 25.

11. **Гурова Т.** Нация – предприниматель // Эксперт – 2010. – № 36 (720) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://expert.ru/expert/2010/36/naciya_predprinimatel/

12. О деятельности финансовых институтов развития. Материалы к заседанию Совета по конкурентоспособности и предпринимательству при Правительстве Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rtt.ru/_files/fileslibrary/97.doc#_Тoc185141793

13. **Полтерович В. М.** Элементы теории реформ. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. – 447 с.